

aktus, amely annyiban összetettebb, mint a beszédaktus-elmélet illokúciós aktusa, hogy multimodális természetű, azaz különféle modalitásokból érkező jeleket és jelzéseket, illetőleg markereket vesz figyelembe. Annyiban viszont hasonlít az illokúciós aktushoz (és típusai annak típusaihoz), hogy szintén a megnyilatkozás kommunikatív funkcióját jelöli meg. A kommunikatív aktusokra jellemző, hogy szomszédsági párokba rendeződnek: a kezdő aktus erős normatív nyomást gyakorolhat egy bizonyos válasz generálására. Az annotálás célja végül is a kommunikatív viselkedés mögöttes (szekvenciális és vertikális) szerkezetének feltárása, és a kommunikatív aktusok felismeréséhez szükséges markerek, továbbá a kódhasználaton kívüli osztenzív stimulusok megtalálása. Az annotációs rendszert egy szoftver működteti, amelyben az auditív és a vizuális információ is egyszerre, egyidejűleg kezelhető. A tanulmány bemutatja a multimodális korpuszok és pragmatikai annotációs rendszerek fejlődését és a szerzők által kidolgozott változat előnyeit. A melléklet ez utóbbi XML scriptjét tartalmazza.

A tanulmánykötet erényei számosak, melyek közül itt csak hármat emelek ki. Először is az a két hazai egyetem kutatóinak összefogásával megvalósult multidiszciplináris vállalkozás, amelynek hozadékáról képet kapunk belőle, mintaszerű, társadalmilag hasznos és a kor tudományos kívánalmainak megfelelő együttműködés nemcsak információtechnológusok és nyelvészek, hanem a nyelvészet különböző területeit művelő szakemberek között is, akik – mint a könyvből kiderül – termékeny belátásokkal gazdagították a közös gondolkodás során egymás munkáját. Másodsor, a projekt problémafölvetésein túl a feldolgozott szakirodalom is arról tanúskodik, hogy a résztvevők naprakészen alkalmazzák és bővítik az érintett tudományágak nemzetközi eredményeit, magas szakmai mércét állítva maguk elé. Harmadsor, mind a pragmatika, mind a kommunikációelmélet művelői sok inspirációt meríthetnek a műből az oktatás anyagának fejlesztéséhez és a további kutatásokhoz.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Nemesi Attila László, *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*

Loisir Kiadó, Budapest, 2011. 218 lap

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ második kötete, a „Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció” hét tanulmányban a nyelvészet és a kommunikáció három nagyobb területére enged betekintést. A könyv első része a nyelvreírás, a második az interakciós pragmatika, a harmadik pedig a nem verbális, képi és nyelvi befolyásolás témakörébe vezeti be az olvasót. A három fő rész hét kisebb egységre szerveződik: A nyelvreírás problémakörét a *természetesen(.)* *hogv...* típusú szerkezet elemzése, valamint a magyar műveltető szerkezet argumentumszelekciójának bemutatása képviseli. A személyközi kommunikáció pragmatikáján belül megismerhetjük az udvariassági elméleteket, a nyelvi benyomáskeltés stratégiáit és taktikáit, valamint azt, hogyan függnek össze a társalgási maximák és a nyelvi humor. Végül a harmadik rész segítségével, melynek a szerző a „Mediatizált nyilvánosság” címet adta, megtudhatjuk, milyen veszélyek leselkednek ránk nap mint nap, amikor a multimediális

tartalmak feldolgozása során a nem verbális, képi és nyelvi befolyásolás, manipuláció eszközeivel találkozunk.

Láthatjuk tehát, hogy a kötet számos, egymástól igen eltérő vizsgálódási tárgyú tudományterület eredményeiből merít. Valamennyi fejezetben részletesen kidolgozott, átfogó képet kapunk az adott probléma elméleti háttéréről, megtudhatjuk, hogy a tudományos gondolkodás mely fontos fázisai vezettek az adott kérdés megjelenéséhez, és e fázisok mely iskolák, gondolkodók nevéhez köthetők. Ennek során nyilvánvalóvá válik, hogy egy nyelvészeti probléma sem kezelhető elszigetelten, a nyelvtudomány más ágainak bevonása nélkül, sőt, sok esetben a nyelvészetten kívüli tudományok, például a szociálpszichológia vagy a dramaturgia eredményeinek felhasználása is szükséges. Ilyen módon mire a szerző az egyes fejezetekben rátér a kiválasztott probléma tényleges tárgyalására, megoldására, az olvasó már megfelelő háttérismeretekkel rendelkezik ahhoz, hogy annak minden lépését megértse, esetleg maga is következtetéseket vonjon le. E továbbgondolást a fejezetek végén található kitekintések és a gondosan összeállított bibliográfia is segíti. A sokszínűség további előnye, hogy az olvasó a különböző tudományterületek eltérő módszertanából is ízelítőt kap, mivel a vizsgált problémák bemutatásán, megoldásán keresztül szinte lépésről lépésre nyomon követheti a szerző gondolatmenetét.

Azt, hogy a fent hangsúlyozott interdiszciplináris szemlélet a szerző explicit célkitűzései között is szerepel, az első rész mottója bizonyítja, mely CAMPANELLA gondolatát tartalmazza: „Az az ember, aki csak egyetlen tudományágat tanulmányozott, nem ismerhette meg azt teljes mértékben, mivel egyetlen tudományág sem független a többitől.” NEMESI ezt az elgondolást a nyelvtudományon belül is alkalmazza: „... a nyelvtudomány egyetlen ága sem független a többitől” (7). Ennek megfelelően az első fejezetben a *természetesen(.) hogy...* típusú szerkezetet a szintaxis, a nyelvtörténet, a szociolingvisztika és a nyelv művelés szemszögéből is körüljárja. Már a zárójelbe tett írásjel is jelzi, hogy a jelenség grammatikai megítélése nem egyértelmű a hazai szakirodalomban. NEMESI a szintaktikai elemzéssel a szerkezet keletkezését és grammatikai státusát kívánja megmagyarázni, a nyelvtörténet és a szociolingvisztika segítségével arra keresi a választ, hogy új-e a jelenség, s be lehet-e számolni a terjedéséről, végül azt is igyekszik megítélni, hogy a szerkezet használatához milyen hozzáállás a célravezető. Miután valamennyi, az eddigi szakirodalom által kínált értelmezési lehetőséget, illetve véleményt számba veszi (l. pl. SÁNDOR 1998; KONTRA 2001; NEMESI 2000a; KENESEI 2002; É. KISS 2010), arra a következtetésre jut, hogy a szerkezetvegyülés lehetőségét (*természetes, hogy... + természetesen...*), valamint a *persze, hogy...* mintáját kell kulcstényezőnek tekinteni a struktúra létrejöttének magyarázatában. A szerkezet mondattani elemzését tekintve É. KISS (2010) megoldását látja a leginkább alátámasztottnak. Eszerint a *természetesen(.) hogy...* egy egyszerű mondat, melynek a határozó a külső héján jelenik meg. Ez a határozó egy beszédaktus-projekció feje, amely CP kategóriájú bővítményt vonz. Arra a kérdésre, hogy valóban új-e a jelenség, igen meggyőző nyelvtörténeti és egyéb adatok (pl. egy 1938-as játékfilm beszélt nyelvi példája) alapján NEMESI határozott nemmel válaszol. Végül megállapítja, hogy a kutatás mai állása szerint a szerkezet sem egyértelműen grammatikusnak, sem egyértelműen hibásnak nem minősíthető, megítéléséhez további elméleti nyelvészeti és szociolingvisztikai vizsgálatok szükségesek.

A leíró nyelvészeti rész másik tanulmányára, melynek középpontjában a magyar műveltető szerkezet áll, szintén jellemző a kötet egészén átívelő rendszerszemlélet. Míg az

első fejezetben a nyelvtudomány különböző ágainak munkamegosztását kísérhettük figyelemmel, a magyar műveltetés, azon belül is az ige bővítményszerkezetének és az esetadás körülményeinek bemutatása a nyelvi szintek interakcióját hangsúlyozza. Olyan összetett nyelvi jelenségről van ugyanis szó, melynek leírása nem nélkülözheti sem a morfológia, sem a szintaxis, de a szemantika és a pragmatika szempontjait sem. A szerző figyelembe veszi ezt akkor is, amikor ismerteti a világ nyelveiben tapasztalható tendenciákat, és akkor is, amikor megfogalmazza a magyarra vonatkozó, a tematikus szerepek összefüggéseit felhasználó alternatív esetkiosztási modelljét. Ennek lényege az a megkülönböztetés, amelyet HETZRON (1976) nyomán NEMESI az intranszitiv műveltető ige alanyának a cselekvésben való közreműködése alapján tesz. Nem mindegy ugyanis, hogy a műveltető ige alanya cselekvő ágens, aki személyes közreműködésével irányítja a cselekvést, vagy csupán instruktor, aki megbízást, utasítást ad a kivitelezőnek valamely cselekvés végrehajtására. Az előbbi esetben a műveltető szerkezet kivitelezője tárgyesetet, az utóbbiban eszközesetet kap a műveltető igétől. Ezt a morfológiai/szintaktikai/szemantikai alternációt NEMESI még egy pragmatikai jelentésréteggel is kiegészíti, amikor amellet érvel, hogy a kényszerítés és a megkérés jelentésárnyalata nem lehet része a tárgy- és eszközesetű szuffixumok grammatikai jelentésének, hiszen „a műveltetés körén kívül nem kapcsolódnak kompozicionálisan a lexémák jelentéséhez, sőt, még a műveltetésen belül is csak az intranszitiv alapú képzésben mutatkoznak meg” (60). Fölülírható következtetéseknek, vagyis implikaturáknak kell ezért tekintenünk őket. Mindez pedig azt jelenti, hogy a műveltetés a magyarban négy nyelvi szint interakciója révén valósul meg.

A második részben, melynek címe „A személyközi kommunikáció pragmatikája”, az interdiszciplináris szemléletnek a nyelvtudományon kívülré való kiterjesztését láthatjuk, hiszen ez már nem az egyes nyelvi szintek interakcióját, nem is a nyelvtudomány egyes ágainak munkamegosztását, hanem különböző tudományok részterületeinek, elsősorban a szociálpszichológiának és a pragmatikának a kapcsolatát helyezi középpontba. Első fejezetében a szerző az udvariasságról kialakult elméleteket, vélekedéseket járja körül a tőle megszokott alapossggal, az etikettirodalom több száz évre visszanyúló hagyományától BROWN és LEVINSON (1978; 1987) elméletéig. Az áttekintés megmutatja azt a folyamatot, ahogyan egy tudományos elmélet megszületik azáltal, hogy igyekszik megfelelni a korábbi elméletek hiányosságai által támasztott igényeknek. Így jutunk el az udvariasság hétköznapi értelmezéseitől a fogalom nyelvészeti-filozófiai problémaként való kezeléséig, hogy aztán a grice-i és leechi maximák szociálpszichológiai természete nyilvánvalóvá tegye, hogy az udvariasság „kommunikációs vetülete leginkább egy biztos alapokon álló szociálpszichológiai-pragmatikai háttérelmélet segítségével tanulmányozható” (73). Ez a háttérelmélet lesz BROWN és LEVINSON elgondolása, melynek fő fogalma – a GOFFMANI *a r c u l a t* – valóban szociálpszichológiai eredetű, és amely rendszerezi az arculatfenyegető beszédaktusok enyhítésére kialakult nyelvhasználói stratégiákat. További kérdés marad azonban, hogy a racionális kommunikáció elvei hogyan egyeztethetők össze az udvariassági elvekkel. NEMESI, saját modelljével is illusztrálva a tudományos elméletek fent vázolt kialakulási mechanizmusát, azt feltételezi, hogy a racionalitás két szinten van jelen a gondolkodásban. Az első szinten a racionalitási motívumok az interperszonális motívumokkal együtt inspirálják a társalgásban való részvételt, ám a mondanivaló tartalma és formája csak a második szinten alakul ki, amikor – ugyancsak a racionalitási elvek alapján – valamennyi motívumot mérlegelünk.

A második rész soron következő tanulmánya szintén a szociálpszichológia és a pragmatika határterületére vezeti az olvasót. Ezúttal a szerző két, egymással szorosan összefüggő szociálpszichológiai fogalom, a benyomáskeltés és az énmegjelenítés nyelvhasználatban való megjelenését vizsgálja. A fejezet egészen végigvonul a humán- és társadalomtudományi gondolkodásban GOFFMAN és BURKE nevéhez köthető dramaturgiai látásmód, mely a társas interakció rituális jellegéből indul ki, és az emberi viselkedés társas megnyilvánulásait a színház világának fogalomrendszerével írja le (szerepjátás, forgatókönyvek, kellékek, stb.). GOFFMAN szerint a társas érintkezés során az emberek mindig igyekeznek észrevétlenül irányítani a róluk kialakuló képet. Ez az ún. benyomáskeltés, illetve énmegjelenítés, melyek definiálása már SCHLENKER (1980) munkásságához fűződik. Míg a benyomáskeltés „tudatos vagy nem tudatos törekvés arra, hogy ellenőrzésünk alatt tartzuk (irányítsuk, kontrolláljuk) az általunk kivetített képzeteket a valóságos vagy elképzelt társas interakciókban” (i. m. 6), az énmegjelenítés csupán az énről kivetített képzetek kontrolljára vonatkozik. NEMESI felismeri, hogy – mivel a nyelvhasználat a társas interakció szerves és elválaszthatatlan része, – a benyomáskeltési, illetve énmegjelenítési törekvéseknek a társalgásban is meg kell mutatkozniuk. Ennek megfelelően megalkotja a nyelvi benyomáskeltés fogalmát, mely „olyan nyelvi elemek használata, amelyek (illetőleg: nyelvi elemek olyan használata, amely) segítségével a beszélő – tudatosan vagy nem tudatosan – mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni” (NEMESI 1997: 493, 2000b: 425), majd gazdag példaanyaggal illusztrálva kidolgozza a nyelvi benyomáskeltés stratégiájának és taktikáinak rendszerét.

Ugyancsak rendkívül színes és érdekes példatárat találunk a személyközi kommunikáció pragmatikáját bemutató rész utolsó tanulmányában, mely a társalgási maximák és a nyelvi humor összefüggéseire világít rá, és amely a Kosztolányi-részletek és a Kabos Gyula filmjeiből kiemelt jelenetek révén talán a kötet legszórakoztatóbb darabja. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a fejezet olvasása közben pragmatikai ismereteink ne gyarapodnának. A példákban szereplő nyelvi jelenségek megértéséhez a szerző ismerteti GRICE (1975) és LEECH (1983) társalgási maximáit, amelyek az ideális társalgás norma-rendszerét írják le (132–3). Mivel „a komikum lételeme a szokatlanság” (132), valamilyen példában az eredményezi a humoros szituációt, hogy az egyik fél valamelyik maxima figyelmen kívül hagyásával áthágja ezt a normarendszert. A társalgás e mögöttes elveinek be nem tartása tehát amellet, hogy implikaturák kikövetkeztetésére sarkallhatja a hallgatót, komikus hatás kiváltására is alkalmas lehet (131). Ennek felismerése azért lényeges, mert alátámasztja a társalgási maximák elméletének érvényességét. Ezek az elvek ugyanis íratlan szabályok, mindaddig észrevétlenek, amíg valaki meg nem szegi őket. Így a komikus hatás és a kikövetkeztetett implikaturák valójában a társalgási maximák létezésére jelentenek bizonyítékot. NEMESI megjegyzi, hogy maguk az implikaturák is szolgálhatnak a nyelvi humor forrásaként, például úgy, hogy azokat nyilvánvaló jelenlétük ellenére sem következtetik ki, vagy törlés áldozatai lesznek (l. 2008: 292–3).

Az implikatura fogalma a kötet harmadik részében is fontos szerepet kap, amikor a szerző a nem verbális és a képi befolyásolás mellett a nyelv rejtett üzenetrétegein keresztül történő kommunikáció eszközeit vizsgálja. Mivel az ilyen jellegű, a befogadó meggyőzésére, sőt nem ritkán manipulációjára irányuló stratégiák elsősorban a politikai diskurzust jellemzik, a kötet záró részének elméleti megállapításait NEMESI közéleti-politikai vitaműsorok, hírszövegek, illetve a hírszövegekhez csatolt képek, diagramok elemzésével

támasztja alá. A rejtett befolyásoló, illetve manipulatív szándék legkönnyebben úgy érhető tetten, ha több, a befolyásolás irányát tekintve eltérő célú médiumot hasonlítunk össze. A szerző eleget tesz ennek a kíváncsúnak, számos hazai és külföldi napilap, hetilap, politikai-közéleti magazinműsor górcső alá kerül. Közben megtudhatjuk, mi a különbség a nem verbális és a metakommunikáció között, miért imázsépítő egy politikus kedvezően, illetve kedvezőtlenül beállított képe, miért fontos, hogy egy diagram skálabeosztása a nullánál kezdődik-e, vagy hogy a képszerkesztők miért kedvelik a kép és a képaláírás kontrasztjának stíluseszközét. NEMESI nem titkolt célja mindezzel egy kritikai attitűd kialakítása az olvasóban, melynek segítségével a tömegmédia vizuális impulzusai rendszerezhetővé válnak. Hasonló cél vezérli a szerzőt akkor is, amikor a zárófejezetben kidolgozza a nyelvi jelentésképzés stratégiáinak rendszerét. Ebben helyet kapnak a pozitív és negatív deskriptív/denotatív jelentések, konnotációk, előfeltevések és implikatívák, valamint azok a stratégiák, amelyek a szövegalkotó érdekeivel ellentétes információk visszatartására irányulnak. A nyelvi befolyásolás stratégiáiról van tehát szó, de mivel minden, a sajtóban alkalmazott véleménybefolyásoló módszer valójában nyelvi választások eredménye (vö. VERSCHUEREN 1999), jelentésképzési stratégiáknak kell tekintenünk őket. Az így nyert elméleti apparátus gyakorlati alkalmazhatóságát a fejezet végén található esettanulmány bizonyítja. A négy különböző politikai napilapból származó, de azonos tárgyú hírszöveg elemzése megmutatja, hogy az eltérő politikai beállítottság eltérő nyelvi választásokkal jár együtt, az eltérő jelentésképzési stratégiák pedig eltérően befolyásolhatják a hírfogyasztó közönség véleményét.

Mindebből jól látszik, hogy a „Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció” széles spektrumú ismeretanyaggal látja el az olvasót. Noha a szerző saját bevallása szerint elsősorban a felsőoktatás és a tudományos ismeretterjesztés igényeit tartotta szem előtt, a kötetet a kutató is haszonnal forgathatja. Az előbbi célokat a pontos fogalommagyarázatok, a problémák elméleti hátterének részletes ismertetése, valamint az olvasmányos stílus szolgálja. Az utóbbi megállapítás pedig azért érvényes, mert emellett valamennyi fejezetre jellemző a megalkuvást nem tűrő tudományos igényesség. Olyan kötettel állunk tehát szemben, amely korszerű, a tudomány jelenlegi állásának megfelelő tudásanyagot közvetít, ezt a tudásanyagot logikusan építi föl, és a továbblépés lehetőségeit is kijelöli. A gazdag példaanyag segítségével megmutatja, hogy a megszerzett tudás a gyakorlatban is kamatoztatható, stílusának köszönhetően pedig mindeközben még unatkozni sem kell az olvasónak.

A hivatkozott irodalom

- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1978. Universals in language usage: politeness phenomena. In: E. GOODY ed., *Questions and politeness: strategies in social interaction*. Cambridge University Press, Cambridge, 56–289. [Magyarul: Univerzálák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. In: SIKLAKI szerk. 1990. 31–115.]
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1987. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- É. KISS KATALIN 2010. Valószínűleg, hogy román kontaktushatás. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 223–37.

- GRICE, H. PAUL 1975. Logic and conversation. In: P. COLE – J. MORGAN eds., *Syntax and Semantics* 3. *Speech Acts*. Academic Press, New York. 41–58. [Magyarul: A társalgás logikája. In: PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI szerk. 2001. 213–27.]
- HETZRON, ROBERT 1976. On the Hungarian causative verb and its syntax. In: M. SHIBATANI ed., *The grammar of causative constructions*. (Syntax and Semantics 6.) Academic Press, New York, 371–98.
- KENESEI ISTVÁN 2002. Hányféle igazság van? *Magyar Nyelv* 98: 39–48.
- KONTRA MIKLÓS 2001. „Három a magyar igazság”. Egy mondattani változás három megközelítése. *Magyar Nyelv* 97: 53–64.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London – New York.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 1997. Miként viselkedünk a szavakkal? *Benyomáskeltés és nyelvhasználat*. *Magyar Nyelvőr* 121: 490–6.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000a. A „*természetesen, hogy...*” típusú szintaktikai szerkezetről. *Magyar Nyelvőr* 124: 430–42.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000b. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96: 418–36.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2008. A nyelvi komikum válfajai és pragmatikája Kabos Gyula filmalakításaiban. In: DACZI MARGIT – T. LITOVKINA ANNA – BARTA PÉTER szerk., *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 282–96.
- PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk. 1997. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris, Bp.
- SÁNDOR KLÁRA 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: UŐ szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója, Szeged, 57–84.
- SÍKLAKI ISTVÁN szerk. 1990. *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Tankönyvkiadó, Bp.
- SCHLENKER, BARRY R. 1980. *Impression management: the self-concept, social identity, and interpersonal relations*. Brooks–Cole, Monterey (CA).
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London – New York.

NÉMETH ZSUZSANNA

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Fülöp Lajos 80 éves

Kedves Lajos Bátyám! Mintha tegnap lett volna, hogy 60. születésnapodon az ELTE régi épületében, a Nyelvész könyvtárban néhány pohár gyöngyösi borocskával, baráti jókívánságokkal és egy tanulmánykötettel köszöntöttünk. Mintha az imént lett volna, amikor tíz éve, 2002. november 19-én a 70. születésnapodon köszöntöttelek. S most már itt a 80.!

Nyilván megszámlálhatatlanul sokan vannak munkatársaid, tanítványaid, de egy kisebb körük, úgy 32-en mégis tollat ragadtak, és írtak a 80. születésnapodra megjelent, Lisztóczy László egri főiskolai tanártól szerkesztett emlékkönyvbe. De ne feledjük a könyvjelzőre írt barátok, tanítványok, tisztelők névsorát sem, akik adományaikkal segítették a kötetet. A társadalmunkban annyira ritkuló tisztelet, megbecsülés nagykövetei ök. Az emlékkötetben irodalmi, nyelvészeti, néprajzi, történelmi tanulmányokkal köszönte-